

GJKT020005242021

આંક : ૭૫/બી

દાખલ તારીખ : ૧૬/૨/૨૦૨૧

રજી.લીધા તારીખ : ૧૬/૨/૨૦૨૧

નિકાલ તારીખ : ૪/૮/૨૦૨૬

સમય : વર્ષ માસ દિવસ

૫ ૫ ૨૦

(નમુનો:-અ)

મહે. ચીફ જ્યુડીશીયલ મેજિસ્ટ્રેટ સાહેબની કોર્ટમાં, ભુજ-કચ્છ

(એમ.એમ.ફરેશી)

ચીફ જ્યુડીશીયલ મેજિસ્ટ્રેટ, ભુજ-કચ્છ

ચુકાદાની તારીખ : ઉપર મુજબ

ફોજદારી કેસ નં. : ૨૮૮/૨૦૨૧

એફ.આઈ.આર.નં. : --

ગુનો : નેગોશીએબલ ઇસ્ટુમેન્ટ એક્ટની કલમ
૧૩૮ મુજબનો

ફરીયાદી

: અતુલ જયંતિલાલ દવે,
ઉ.વર્ષ ૫૮, ધંધો- સીંગર અને પ્રા.નોકરી,
રહે- ૮/એ, ઓધવપાર્ક-૨,
પ્રમુખસ્વામી નગર સામે,
મુન્દ્રા રિલોકેશન સાઈટ, ભુજ- કચ્છ.

વિધવાન વકીલશ્રી

: શ્રી એ.બી.પવાણી

આરોપી

: ગુલાબસિંહ ખેંગારજી જાડેજા,
ઉ.વર્ષ પુખ્ત, ૪૦, ધંધો- સીંગર,
રહે- ફ્લેટ નંબર ૭૦, બ્લોક નંબર બી-૯,
સરકારી વસાહત, હરીઓમ ચબુતરાની
પાસેની શેરી, હરિપર રોડ,
જે.આઈ.સી. પોલીસ ક્વાર્ટર,
ભુજ- કચ્છ

આરોપીના વકીલશ્રી

: શ્રી કે.એચ.ભાટીયા

(નમુનો:-બ)

ગુનાની તારીખ	:	--
ફરીયાદની તારીખ	:	૧૫/૨/૨૦૨૧
ચાર્જશીટની તારીખ	:	--
પ્લી લીધાની તારીખ	:	૮/૯/૨૦૨૧
પુરાવો શરૂ થયાની તારીખ	:	--
ચુકાદા માટે રાખવાની તારીખ	:	--
ચુકાદાની તારીખ	:	ઉપર મુજબ
સજા કરી હોય તો સજા તારીખ	:	

આરોપીની વિગત

નં.	આરોપીનું નામ	અટક કર્યા તારીખ	જામીન પર છોડ્યા તારીખ	ગુનો	તકસીર વાન/ સજા નિર્દોષ	સજા	સી.આર.પી. સી. જરૂર માટે કસ્ટડીમાં રહેલ સમય
૧	ઉપર મુજબ			નેગોશીએબલ ઇસ્ટુમેન્ટ એક્ટની કલમ ૧૩૮	સજા	૧ વર્ષની સાદી કેદની સજા	

ફરીયાદપક્ષે/બચાવપક્ષે/કોર્ટપક્ષે તપાસવામાં આવેલ સાહદોનું લીસ્ટ

(એ) ફરીયાદપક્ષે તપાસવામાં આવેલ સાહેદ:

સાહેદ નં.	નામ	સાહેદનો પ્રકાર	આંક
૧	અતુલ જયંતીલાલ દવે	ફરીયાદી	૪

(બી) બચાવપક્ષે તપાસવામાં આવેલ સાહેદ:

સાહેદ નં.	નામ	સાહેદનો પ્રકાર	આંક
૧	ગુલાબસિંહ ખેગારજી જાડેજા	આરોપી	૭૦

(સી) કોર્ટ પક્ષે તપાસવામાં આવેલ સાહેદ :

સાહેદ નં.	નામ	સાહેદનો પ્રકાર	આંક

ફરીયાદપક્ષે/બચાવપક્ષે/કોર્ટપક્ષે અંકે પાડવામાં આવેલ દસ્તાવેજની વિગત:-

(એ) ફરીયાદપક્ષે અંકે પાડવામાં આવેલ દસ્તાવેજ:

નં.	આંક	દસ્તાવેજની વિગત
૧	૧૨ થી ૧૬	તકરારી ચેક
૨	૧૭ થી ૧૮	ચેક જમા કરાવ્યાની રસીદ
૩	૨૦ થી ૨૪	ચેક રીટર્ન મેમો
૪	૨૫	ફરીયાદીએ આપેલ ડીમાન્ડ નોટીસ
૫	૨૬	નોટીસ રજી.એ.ડી.થી મોકલ્યાની પહોંચ
૬	૨૭	નોટીસ પરત ફર્યાનું સીલબંધ કવર
૭	૨૮	નોટીસ વ્હોટસએપ થી મોકલ્યાની પ્રીન્ટ

(બી) બચાવપક્ષે અંકે પાડવામાં આવેલ દસ્તાવેજ:

નં.	આંક	દસ્તાવેજની વિગત
૧		

(સી) કોર્ટપક્ષે અંકે પાડવામાં આવેલ દસ્તાવેજ:

નં.	આંક	દસ્તાવેજની વિગત
		-

-:: ચુકાદો ::-

(૧) સદર કામે ફરીયાદપક્ષની ટુંકમાં હકીકત એવી છે કે, ફરીયાદી તથા આરોપી વચ્ચે સારા સંબંધ હોઈ, આરોપીને સ્ટેજ સંગીતના પ્રોગ્રામના આયોજન માટે નાણાંકીય જરૂરીયાત ઉભી થતાં ફરીયાદીએ કુલ રૂ.૨૨,૦૦,૦૦૦/- રોકડા આપેલ, જેના ચુકવણા પેટે આરોપીએ ફરીયાદીને તેમના સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, ભુજ બ્રાન્ચના પાંચ ચેક - અનુક્રમે (૧) ચેક નં.૪૬૩૦૬૨, તા.૧-૧૨-૨૦૨૦, રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/-, (૨) ચેક નં.૪૬૩૦૬૩, તા.૩-૧૨-૨૦૨૦, રૂ.૩,૫૦,૦૦૦/-, (૩) ચેક નં. ૭૩૯૭૮૯, તા.૫-૧૨-૨૦૨૦, રૂ.૪,૦૦,૦૦૦/-, (૪) ચેક

નં. ૦૦૦૦૧૨, તા.૭-૧૨-૨૦૨૦, રૂ.૧,૫૦,૦૦૦/- તથા (૫) ચેક નં.૭૩૯૭૮૬, તા.૯-૧૨-૨૦૨૦, રૂ. ૫૦,૦૦૦/- એમ કુલ રૂ. ૧૪,૫૦,૦૦૦/- ના પાંચ ચેક લખી આપેલ. ફરીયાદીએ સદર ચેક પૈકી નં.૧, ૨, ૩, ૫ વાળા ચાર ચેક તા.૧૧-૧૨-૨૦૨૦ ના રોજ પોતાના સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, ભુજ બ્રાન્ચના ખાતામાં જમા કરાવેલ તથા નં. ૪ વાળો ચેક બેંક ઓફ બરોડામાં તા.૧૧-૧૨-૨૦૨૦ ના રોજ જમા કરાવતા સદર પાંચ ચેક ફંડ ઇનસફીસિયન્ટના શેરાથી તારીખ ૧૧-૧૨-૨૦૨૦ ના રોજ પરત ફરેલ. જેથી ફરીયાદીએ આરોપીને તેમના વકીલશ્રી મારફતે તા. ૬/૧/૨૦૨૧ વાળી ડીમાન્ડ નોટીસ રજી.પો.એ.ડી.થી મોકલાવેલ, જે નોટીસ આરોપીને તા.૭/૧/૨૦૨૧ ના રોજ બજી ગયેલ હોવા છતાં કોઈ જવાબ આપેલ નથી કે લેણી રકમ ચુકવેલ નથી. આમ, આરોપીએ પોતાના ખાતામાં પુરતું ભંડોળ ન હોવા છતાં ઇશ્દાપુર્વક તે ખાતાના ચેક આપેલ હોઈ, ફરીયાદીએ નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ ૧૩૮ મુજબ હાલની ફરીયાદ દાખલ કરેલ છે.

સદર કેસ શ્રી ત્રીજા અધિક ચીફ જ્યુડીશીયલ મેજિસ્ટ્રેટ, ભુજ દ્વારા ચલાવી, તેનો ન્યાયીક નિર્ણય તા.૨૪/૧/૨૦૨૩ ના રોજ જાહેર કરેલ, જે હુકમથી નારાજ થઈ, આરોપીએ નામ.સેસન્સ કોર્ટ સમક્ષ ફોજદારી અપીલ નં.૪૧/૨૦૨૩ દાખલ કરેલ. સદર અપીલ નામ.પાંચમા અધિક સેસન્સ જજ, ભુજ દ્વારા તા.૩/૪/૨૦૨૪ ના રોજ મંજૂર કરવામાં આવેલ અને શ્રી ત્રીજા અધિક ચીફ જ્યુડીશીયલ મેજિસ્ટ્રેટ, ભુજ ના હુકમને રદ કરી, મેટર રીમાન્ડ બેક કરવામાં આવેલ છે. ત્યારબાદ સદર ફરીયાદ દાખલ લઈ ટ્રાયલ આગળ ચલાવવામાં આવેલ છે.

(૨) સદરહુ ફરિયાદ લગત આરોપી સામે ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ, ૧૮૮૧ ની કલમ-૧૩૮ ના ગુન્હા સબબ વોરંટ ઈસ્યુ કરવામાં આવેલ, આરોપી સામે ઈસ્યુ કરવામાં આવેલ વોરંટ બજતા આરોપી અત્રેની કોર્ટમાં હાજર થતાં આરોપીને ફરિયાદ તથા તે લગત તમામ દસ્તાવેજ પુરાવાની નકલો પુરી પાડી, આંક-૧૧ થી આરોપીનું નિવેદન નોંધવામાં

આવેલ છે. જેમાં આરોપીએ ગુન્હો કબુલ નહીં રાખતા સદરહુ કામ ફરિયાદીના પુરાવા માટે મુકરર કરવામાં થયેલ છે.

(૩) આ કામે ફરિયાદીની સોગંદ ઉપરની જુબાની પુરી થયા બાદ તહોમતદારને બચાવ માટે ફરિયાદીની ઉલટ તપાસ કરવા વ્યાજબી અને પુરતી તક આપતા તેઓએ પોતાના વકીલશ્રી સાથે હાજર રહી ફરિયાદીની ઉલટતપાસ કરેલી છે. જે ધ્યાને લીધી. વધુમાં આરોપી તરફે રજુ થયેલ પુરાવો ધ્યાને લીધો.

(૪) સદર કામે બન્ને પક્ષોની મૌખિક રજૂઆત સાંભળી.

(૪.૧) ફરિયાદીના વિ.વ.શ્રી પવાણીની રજૂઆત છે કે આરોપીએ ફરિયાદી ના કાયદેસર ના દેવા પેટે ની ચૂકવણી માટે આરોપીએ સ્વૈચ્છિક રીતે ચેક આપેલ, જે આરોપીના પોતાના ખાતામાંથી જ આપવામાં આવેલ છે અને તેમાંના હસ્તાક્ષર આરોપીના જ છે. તેથી ચેક આપવાની બાબત સ્વીકારાયેલી છે. ફરિયાદી દ્વારા ચેકને સમયમર્યાદામાં બેંકમાં રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ ચેક અપુરતા ભંડોળ ના શેરા સાથે પરત ફરેલ હોય, ચેક પરત ફર્યા બાદ ફરિયાદી દ્વારા કાયદેસર ડિમાન્ડ નોટિસ આરોપીને મોકલવામાં આવી હતી, જેની સર્વિસ પુરવાર કરેલ છે ત્યાર બાદ આરોપીએ કાયદેસર નોટિસ મળ્યા બાદ પણ નક્કી કરેલ સમયમર્યાદામાં (15 દિવસમાં) રકમ ચૂકવી નથી, જે કલમ 138 હેઠળનો ગુનો કરેલ છે. ચેક અને હસ્તાક્ષર સ્વીકારાયા પછી, કલમ 118 તથા 139 મુજબના અનુમાનો ફરિયાદી ની તરફેલામાં હકારમાં થાય છે કે ચેક કોઈ કાયદેસર દેવું કે જવાબદારીની ચુકવણી માટે જ આપવામાં આવ્યો છે. આરોપી દ્વારા કોઈ સંભાવિત બચાવ (probable defence) રજૂ કરવામાં આવ્યો નથી કે જે કલમ 139 હેઠળ ના અનુમાનો વિરૂદ્ધ નું પુરવાર ખંડન કરી શકે. જેથી ધી નેગો. ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮ મુજબની શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો પુરવાર થાય છે. તેથી આરોપીને યોગ્ય સજા અને વળતર કરવા રજૂઆત કરેલ છે.

(૪.૨) આરોપીના વિ.વ.શ્રી ભાટીયાએ આંક-૭૩ થી લેખીત દલીલ રજુ કરેલ છે. તેઓની રજૂઆત છે કે ફરિયાદી એ પોતાની ફરિયાદ માં

જણાવેલ વ્યવહાર સાબિત કરેલ નથી અને ફરિયાદી ની ઉલટ તપાસ માં ફરિયાદીના કેસમાં શંકા ઉત્પન્ન કરેલ છે. આરોપી દ્વારા પુરાવાકીય અનુમાનનું ખંડન કરવામાં આવેલ છે. જેથી ફરીયાદીએ પોતાની ફરીયાદ સાબિત કરવામાં નીષ્ફળ નીવડેલ હોઈ આવા સંજોગોમાં અમો આરોપી ને હાલનાં આ કેસમાં નીંદોષ ઠરાવી છોડી મુકવા રજૂઆત કરેલ છે.

(૫) ફરીયાદપક્ષના કેસની હકીકત તથા રેકર્ડ પરના પુરાવાને ધ્યાનમાં લેતાં આ કેસના નિર્ણય માટે નીચે મુજબના મુદાઓ ઉપસ્થિત થયેલ છે.

-:: મુદા ::-

- (૧) શું ફરીયાદી સાબિત કરે છે કે, આરોપીએ ફરીયાદીના કાયદેસરના બાકી લેણા પેટે રૂ.૧૪,૫૦,૦૦૦/- ના પાંચ આપેલ ચેક ફરીયાદીએ પોતાની બેંકમાં રજુ કરતાં વણચુકવ્યા પરત થતાં, ફરીયાદીએ સમય મર્યાદામાં તહોમતદારને ડીમાન્ડ નોટીસ મોકલેલ, જે બજી ગયેલ હોવા છતાં તહોમતદાર ફરીયાદીને ચેક ની રકમ નહીં ચુકવીને ધી નેગોશીયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮ મુજબની શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો કરેલ છે?
- (૨) શું આરોપી સાબિત કરે છે કે, ધી નેગોશીયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ ની કલમ 139 ના અનુમાનો રીબર્ટ કરી આરોપીએ તેનો સાબિતી બોજો ઉતારી દીધેલ છે ? જો આ પ્રશ્નનો જવાબ હકારાત્મક માં જોવા મળે છે, તો પછીનો પ્રશ્ન ધ્યાનમાં લેવાનો છે?
- (૩) શું ફરિયાદપક્ષ ધી નેગોશીયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ ની કલમ 139 ની ગેરહાજરીમાં, સ્વતંત્ર રીતે નિ:શંકપણે સાબિત કરે છેઆ કામના આરોપી એ કાયદેસરના બાકી લેણા પેટે રૂ.૧૪,૫૦,૦૦૦/- ના પાંચ ચેક આપેલ. જે ફરીયાદીએ પોતાની બેંકમાં રજુ કરતાં વણચુકવ્યા પરત થતાં, ફરીયાદીએ સમય મર્યાદામાં તહોમતદારને ડીમાન્ડ નોટીસ મોકલેલ હોવા

છતાં તહોમતદાર ફરીયાદીને ચેકની રકમ નહીં ચુકવીને ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૯ મુજબની શિક્ષાપાત્ર ગુન્હો કરેલ છે?

(જ) શું હુકમ?

(ક) ઉપરોક્ત મુદ્દાઓનો નિર્ણય નીચે મુજબ કરવામાં આવે છે :-

- (૧) હકારમાં.
- (૨) નકારમાં
- (૩) ચર્ચા કરવામાં આવેલ નથી.
- (૪) આખરી હુકમ મુજબ.

-:: કારણો ::-

(ગ) ઉપરોક્ત મુદ્દાઓ ની ચર્ચા કરતા પહેલા Shashi Mohan Goyanka Versus State Of Gujarat, 2018 (૦) AIJEL-HC 243580 ના ચૂકદા માં નામદાર ગુજરાત હાઈ કોર્ટ દ્વારા દર્શાવવામાં આવેલ કાયદા ની પરિસ્થિતિ ને ધ્યાને લેતા.

:: LAW ON THE SUBJECT ::

14. Considering the law on the subject, at the outset, the decision of the Apex Court in the case of KusumIngots and Alloys Limited v. Pennar Peterson Securities Limited, (2000) 2 SCC 74517 shall need to be considered, wherein the moot question before the Apex Court was whether a company and its Directors can be proceeded against for having committed an offence under section 138 of the Negotiable Instruments Act, which had been declared sick under the provisions of the Sick Industrial Companies Act, 1985. However, while deciding the said question, the Apex Court has threadbare considered the provisions of sections 138 to 141 of the Act and particularly, the dishonour of cheques for insufficiency of funds in the account. Apt it would be to reproduce the relevant

observations of the said decision, which read as under :

"10. On a reading of the provisions of S. 138 NI Act it is clear that the ingredients which are to be satisfied for making out a case under the provisions are :

(i) a person must have drawn a cheque on an account maintained by him in a bank for payment of a certain amount of money to another person from out of that account for the discharge of any debt or other liability;

(ii) that cheque has been presented to the bank within a period of six months from the date on which it is drawn or within the period of its validity whichever is earlier;

(iii) that cheque is returned by the bank unpaid, either because of the amount of money standing to the credit of the account is insufficient to honour the cheque or that it exceeds the amount arranged to be paid from that account by an agreement made with the bank;

(iv) the payee or the holder in due course of the cheque makes a demand for the payment of the said amount of money by giving a notice in writing, to the drawer of the cheque, within 15 days of the receipt of information by him from the bank regarding the return of the cheque as unpaid;

(v) the drawer of such cheque fails to make payment of the said amount of money to the payee or the holder in due course of the cheque within 15 days of the receipt of the said notice;

xxx xxx xxx

12. Section 141 NI Act is a provision specifically dealing with the offences by companies. Therein it is laid down, inter alia, that if the person committing an offence under S. 138 NI Act is a company, every person who, at the time the offence was committed, was in charge of, and was responsible to the company for the conduct

of the business of the company, as well as the company, shall be deemed to be guilty of the offence and shall be liable to be proceeded against and punished accordingly. Under the proviso to subsection (1) it is laid down that nothing contained in this subsection shall render any person liable to punishment if he proves that the offence was committed without his acknowledge, or that he had exercised all due diligence to prevent the commission of such offence."

14.1 This Court in the decision in the case of Anchor Capitals of India Ltd. (supra) held that in the case of dishonour of cheque no specific averment in the complaint that the cheque which was issued was in fact issued in the discharge of a debt or a liability, is necessary. It is not fatal that such an averment is not made. The Court held that it is also not necessary for the complainant to specifically plead that the cheque which was issued to him and dishonoured was in fact issued in the discharge of a debt or a liability.

14.2 In yet another decision of this Court in the case of Girishbhai Natvarbhai Patel (supra), the Court while discussing the presumption under section 139 of the Negotiable Instruments Act has held that the presumption is not merely required to be rebutted, but is required to be positively proved by the drawer that the cheques were not issued against the discharge of any liability or debt. In absence of any cogent evidence on the part of the accused, the trial Court could not come to the conclusion that the cheques were not issued against any existing liability. On the strength of leading cogent and convincing evidence in support of his claim, the positive proof needs to be dislodged by the accused. This presumption is a presumption in law requires to be demolished by the accused with cogent evidence and unless and until the same is demolished, it cannot be said that the accused has discharged his burden successfully.

14.3 *In the decision of the Karnataka High Court in the case of Sri.Gurupadaswamy (supra), the Court held that the complainant has to establish that he has means to lend money to the accused. Relying on the decision of the Apex Court in the case of Krishna Janardhan Bhat (supra) as well as Rangappa (supra), the High Court held that the presumption mandated by section 139 of the Negotiable Instruments Act does indeed include the existence of a legally enforceable debt or liability and to that extent the observation in the decision in the case of Krishna Janardhan Bhat (supra) was not correct. It was further held that presumption, however, is a rebuttable presumption and that it was open to the accused to raise a defence wherein the existence of a legally enforceable debt or liability can be contested. There is an initial presumption which favours the complainant. Section 139 of the Negotiable Instruments Act is an example of a reverse onus clause that has been included in furtherance of the legislative objective of improving the credibility of negotiable instruments. It is a device to prevent undue delay in the course of litigation. If the accused is able to raise a probable defence, which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. The accused may even rely on materials submitted by the complainant himself, without having to lead any independent evidence, in order to raise such a defence. On facts, the Karnataka High Court chose not to interfere as the contentions were urged for the first time before the Appellate Court in the second round. None of the findings was found worth interfering with by the Karnataka High Court.*

14.4 *The Delhi High Court in the decision in the case of Santosh Mittal (supra) has held that failure on the part of the accused to reply to the statutory notice under section 138 of the Negotiable Instruments Act leads to inference that there was merit in the complaint. The Delhi High Court held that the offence made punishable under section 138 of the Negotiable Instruments*

Act can be better described as a regulatory offence since the bouncing of a cheque is largely in the nature of a civil wrong whose impact is usually confined to the private parties involved in commercial transactions. In such a scenario, the test of proportionality should guide the construction and interpretation of reverse onus clauses and the accused/defendant cannot be expected to discharge an unduly high standard or proof. In the absence of compelling justifications, reverse onus clauses usually impose an evidentiary burden and not a persuasive burden. Keeping this in view, it is a settled position that when an accused has to rebut the presumption under section 139, the standard of proof for doing so is that of 'preponderance of probabilities'. Therefore, if the accused is able to raise a probable defence which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. The accused can rely on the materials submitted by the complainant in order to raise such a defence and it is conceivable that in some cases the accused may not need to adduce evidence of his/her own as observed in the case of Rangappa (supra).

14.5 In the decision of the Apex Court in the case of Kumar Exports (supra), the Apex Court has at length discussed the scope and ambit of the presumption to be raised as envisaged under sections 118 and 139 of the Negotiable Instruments Act. The Court held that unless contrary is proved, it shall be presumed that the holder in due course of the cheque received the cheque of the nature referred to under section 138 of the Negotiable Instruments Act in discharge of debt or liability. Apt it would be reproduce the relevant observations of the said decision, which read as under :

"9. ... Presumptions are devices by use of which the courts are enabled and entitled to pronounce on an issue notwithstanding that there is no evidence or insufficient evidence. Under the Indian Evidence Act all presumptions must come

under one or the other class of the three classes mentioned in the Act, namely,

(1) "may presume" (rebuttable), (2) "shall presume" (rebuttable) and (3) "conclusive presumptions"

(irrebuttable). The term 'presumption' is used to designate an inference, affirmative or disaffirmative of the existence a fact, conveniently called the "presumed fact" drawn by a judicial tribunal, by a process of probable reasoning from some matter of fact, either judicially noticed or admitted or established by legal evidence to the satisfaction of the tribunal. Presumption literally means "taking as true without examination or proof". Section 4 of the Evidence Act inter alia defines the words 'may presume' and 'shall presume' as follows :

"(a) 'may presume' Whenever it is provided by this Act that the Court may presume a fact, it may either regard such fact as proved, unless and until it is disproved or may call for proof of it.

(b) 'shall presume' Whenever it is directed by this Act that the Court shall presume a fact, it shall regard such fact as proved, unless and until it is disproved."

In the former case the Court has an option to raise the presumption or not, but in the latter case, the Court must necessarily raise the presumption. If in a case the Court has an option to raise the presumption and raises the presumption, the distinction between the two categories of presumptions ceases and the fact is presumed, unless and until it is disproved.

10. Section 118 of the Act inter alia directs that it shall be presumed, until the contrary is proved, that every negotiable instrument was made or drawn for consideration. Section 139 of the Act stipulates that unless the contrary is proved, it shall be presumed, that the holder of the cheque received the cheque, for the discharge of, whole or part of any debt or liability. Applying the

definition of the word 'proved' in Section 3 of the Evidence Act to the provisions of Sections 118 and 139 of the Act, it becomes evident that in a trial under Section 138 of the Act a presumption will have to be made that every negotiable instrument was made or drawn for consideration and that it was executed for discharge of debt or liability once the execution of negotiable instrument is either proved or admitted. As soon as the complainant discharges the burden to prove that the instrument, say a note, was executed by the accused, the rules of presumptions under Sections 118 and 139 of the Act help him shift the burden on the accused. The presumptions will live, exist and survive and shall end only when the contrary is proved by the accused, that is, the cheque was not issued for consideration and in discharge of any debt or liability. A presumption is not in itself evidence, but only makes a prima facie case for a party for whose benefit it exists.

11. The use of the phrase "until the contrary is proved" in Section 118 of the Act and use of the words "unless the contrary is proved" in Section 139 of the Act read with definitions of "may presume" and "shall presume" as given in Section 4 of the Evidence Act, makes it at once clear that presumptions to be raised under both the provisions are rebuttable. When a presumption is rebuttable, it only points out that the party on whom lies the duty of going forward with evidence, on the fact presumed and when that party has produced evidence fairly and reasonably tending to show that the real fact is not as presumed, the purpose of the presumption is over. The accused in a trial under Section 138 of the Act has two options. He can either show that consideration and debt did not exist or that under the particular circumstances of the case the nonexistence of consideration and debt is so probable that a prudent man ought to suppose that no consideration and debt existed. To rebut the statutory presumptions an accused is not expected to prove his defence beyond reasonable doubt as is expected of the

complainant in a criminal trial. The accused may adduce direct evidence to prove that the note in question was not supported by consideration and that there was no debt or liability to be discharged by him. However, the court need not insist in every case that the accused should disprove the nonexistence of consideration and debt by leading direct evidence because the existence of negative evidence is neither possible nor contemplated. At the same time, it is clear that bare denial of the passing of the consideration and existence of debt, apparently would not serve the purpose of the accused. Something which is probable has to be brought on record for getting the burden of proof shifted to the complainant. To disprove the presumptions, the accused should bring on record such facts and circumstances, upon consideration of which, the court may either believe that the consideration and debt did not exist or their nonexistence was so probable that a prudent man would under the circumstances of the case, act upon the plea that they did not exist. Apart from adducing direct evidence to prove that the note in question was not supported by consideration or that he had not incurred any debt or liability, the accused may also rely upon circumstantial evidence and if the circumstances so relied upon are compelling, the burden may likewise shift again on to the complainant. The accused may also rely upon presumptions of fact, for instance, those mentioned in Section 114 of the Evidence Act to rebut the presumptions arising under Sections 118 and 139 of the Act. The accused has also an option to prove the nonexistence of consideration and debt or liability either by letting in evidence or in some clear and exceptional cases, from the case set out by the complainant, that is, the averments in the complaint, the case set out in the statutory notice and evidence adduced by the complainant during the trial. Once such rebuttal evidence is adduced and accepted by the court, having regard to all the circumstances of the case and the preponderance of probabilities, the

evidential burden shifts back to the complainant and, thereafter, the presumptions under Sections 118 and 139 of the Act will not again come to the complainant's rescue."

14.6 The Apex Court in the case of Krishna Janardhan Bhat (supra) was considering the question of burden of proof and presumption as to existence of the debt. It would be appropriate to regurgitate relevant observations of the said decision, which read as under :

"20. Indisputably, a mandatory presumption is required to be raised in terms of Section 118(b) and Section 139 of the Act. Section 13(1) of the Act defines "negotiable instrument" to mean "a promissory note, bill of exchange or cheque payable either to order or to bearer." Section 138 of the Act has three ingredients, viz. :

(i) that there is a legally enforceable debt;

(ii) that the cheque was drawn from the account of bank for discharge in whole or in part of any debt or other liability which presupposes a legally enforceable debt; and

(iii) that the cheque so issued had been returned due to insufficiency of funds.

21. The proviso appended to the said section provides for compliance of legal requirements before a complaint petition can be acted upon by a court of law. Section 139 of the Act merely raises a presumption in regard to the second aspect of the matter. Existence of legally recoverable debt is not a matter of presumption under Section 139 of the Act. It merely raises a presumption in favour of a holder of the cheque that the same has been issued for discharge of any debt or other liability.

22. The courts below, as noticed hereinbefore, proceeded on the basis that Section 139 raises a presumption in regard to existence of a debt also. The courts below, in our opinion, committed a serious error in proceeding on the

basis that for proving the defence the accused is required to step into the witness box and unless he does so he would not be discharging his burden. Such an approach on the part of the courts, we feel, is not correct.

23. An accused for discharging the burden of proof placed upon him under a statute need not examine himself. He may discharge his burden on the basis of the materials already brought on records. An accused has a constitutional right to maintain silence. Standard of proof on the part of an accused and that of the prosecution in a criminal case is different.

24. In Bharat Barrel and Drum Manufacturing Company v. Amin Chand Pyarelal [(1999) 3 SCC 35] interpreting Section 118(a) of the Act, this Court opined :

"Upon consideration of various judgments as noted hereinabove, the position of law which emerges is that once execution of the promissory note is admitted, the presumption under Section 118(a) would arise that it is supported by a consideration. Such a presumption is rebuttable. The defendant can prove the nonexistence of a consideration by raising a probable defence. If the defendant is proved to have discharged the initial onus of proof showing that the existence of consideration was improbable or doubtful or the same was illegal, the onus would shift to the plaintiff who will be obliged to prove it as a matter of fact and upon its failure to prove would disentitle him to the grant of relief on the basis of the negotiable instrument. The burden upon the defendant of proving the nonexistence of the consideration can be either direct or by bringing on record the preponderance of probabilities by reference to the circumstances upon which he relies. In such an event, the plaintiff is entitled under law to rely upon all the evidence led in the case including that of the plaintiff as well. In case, where the defendant fails to discharge the initial onus of proof by showing the nonexistence of the consideration, the plaintiff would invariably be

held entitled to the benefit of presumption arising under Section 118(a) in his favour. The court may not insist upon the defendant to disprove the existence of consideration by leading direct evidence as the existence of negative evidence is neither possible nor contemplated and even if led. is to be seen with a doubt..."

25. Furthermore, whereas prosecution must prove the guilt of an accused beyond all reasonable doubt, the standard of proof so as to prove a defence on the part of an accused is "preponderance of probabilities". Inference of preponderance of probabilities can be drawn not only from the materials brought on records by the parties but also by reference to the circumstances upon which he relies."

In totality of circumstances, the Apex Court held the decision of the High Court as justifiable that the prosecution has failed to make out a case against the accused.

14.7 In yet another decision of the Apex Court in the case of M.S. Narayana Menon @ Mani (supra), the Apex Court was considering the question of cheque issued for security or any other purpose and held that the same would not fall under the purview of section 138 of the Negotiable Instruments Act. Apt it would be to regurgitate relevant observations of the said decision, which read as under :

"33. What would be the effect of a presumption and the nature thereof fell for consideration before a Full Bench of the Andhra Pradesh High Court in G. Vasu v. Syed Yaseen Sifuddin Quadri [AIR 1987 AP 139]. In an instructive judgment, Rao, J. (as His Lordship then was) speaking for the Full Bench noticed various provisions of the Evidence Act as also a large number of case laws and authorities in opining:

"From the aforesaid authorities, we hold that once the defendant adduces evidence to the satisfaction of the Court that on a preponderance

of probabilities there is no consideration in the manner pleaded in the plaint or suit notice or the plaintiff's evidence, the burden shifts to the plaintiff and the presumption 'disappears' and does not haunt the defendant any longer."

It was further held:

"For the aforesaid reasons, we are of the view that where, in a suit on a promissory note, the case of the defendant as to the circumstances under which the promissory note was executed is not accepted, it is open to the defendant to prove that the case set up by the plaintiff on the basis of the recitals in the promissory note, or the case set up in suit notice or in the plaint is not true and rebut the presumption under S. 118 by showing a preponderance of probabilities in his favour and against the plaintiff. He need not lead evidence on all conceivable modes of consideration for establishing that the promissory note is not supported by any consideration whatsoever. The words 'until the contrary is proved' in S. 118 do not mean that the defendant must necessarily show that the document is not supported by any form of consideration but the defendant has the option to ask the Court to consider the nonexistence of consideration so probable that a prudent man ought, under the circumstances of the case, to act upon the supposition that consideration did not exist. Though the evidential burden is initially placed on the defendant by virtue of S. 118 it can be rebutted by the defendant by showing a preponderance of probabilities that such consideration as stated in the pronote, or in the suit notice or in the plaint does not exist and once the presumption is so rebutted, the said presumption 'disappears'. For the purpose of rebutting the initial evidential burden, the defendant can rely on direct evidence or circumstantial evidence or on presumptions of law or fact. Once such convincing rebuttal evidence is adduced and accepted by the Court, having regard to all the circumstances of the case and the preponderance of probabilities, the evidential burden shifts back to the plaintiff who

has also the legal burden. Thereafter, the presumption under S. 118 does not again come to the plaintiff's rescue. Once both parties have adduced evidence, the Court has to consider the same and the burden of proof loses all its importance."

34. If for the purpose of a civil litigation, the defendant may not adduce any evidence to discharge the initial burden placed on him, a 'fortiori' even an accused need not enter into the witness box and examine other witnesses in support of his defence. He, it will bear repetition to state, need not disprove the prosecution case in its entirety as has been held by the High Court. A presumption is a legal or factual assumption drawn from the existence of certain facts.

35. In P. Ramanatha Aiyar's Advanced Law Lexicon, 3rd edition, at page 3697, the term 'presumption' has been defined as under:

"A presumption is an inference as to the existence of a fact not actually known arising from its connection with another which is known.

36. A presumption is a conclusion drawn from the proof of facts or circumstances and stands as establishing facts until overcome by contrary proof.

37. A presumption is a probable consequence drawn from facts (either certain, or proved by direct testimony) as to the truth of a fact alleged but of which there is no direct proof. It follows, therefore that a presumption of any fact is an inference of that fact from others that are known". (per ABBOTT, C.J., R. v. Burdett, 4 B. and Ald, 161)

38. The word 'Presumption' inherently imports an act of reasoning a conclusion of the judgment; and it is applied to denote such facts or moral phenomena, as from experience we known to be invariably, or commonly, connected with some

other related facts. (Wills on Circumstantial Evidence)

39. A presumption is a probable inference which common sense draws from circumstances usually occurring in such cases. The slightest presumption is of the nature of probability, and there are almost infinite shades from slight probability to the highest moral certainty. A presumption, strictly speaking, results from a previously known and ascertained connection between the presumed fact and the fact from which the inference is made."

40. Having noticed the effect of presumption which was required to be raised in terms of Section 118(a) of the Act, we may also notice a decision of this Court in regard to 'presumption' under Section 139 thereof.

41. In Hiten P. Dalal v. Bratindranath Banerjee [(2001) 6 SCC 16], a 3Judge Bench of this Court held that although by reason of Sections 138 and 139 of the Act, the presumption of law as distinguished from presumption of fact is drawn, the court has no other option but to draw the same in every case where the factual basis of raising the presumption is established. Pal, J. speaking for a 3Judge Bench, however, opined:

".....Presumptions are rules of evidence and do not conflict with the presumption of innocence, because by the latter, all that is meant is that the prosecution is obliged to prove the case against the accused beyond reasonable doubt. The obligation on the prosecution may be discharged with the help of presumptions of law or fact unless the accused adduces evidence showing the reasonable possibility of the nonexistence of the presumed fact.

42. In other words, provided the facts required to form the basis of a presumption of law exist, no discretion is left with the court but to draw the statutory conclusion, but this does not preclude the person against whom the presumption is drawn from rebutting it and proving the contrary.

A fact is said to be proved when, "after considering the matters before it, the court either believes it to exist, or considers its existence so probable that a prudent man ought, under the circumstances of the particular case, to act upon the supposition that it exists". Therefore, the rebuttal does not have to be conclusively established but such evidence must be adduced before the court in support of the defence that the court must either believe the defence to exist or consider its existence to be reasonably probable, the standard of reasonability being that of the "prudent man". The court, however, in the fact situation obtaining therein, was not required to go into the question as to whether an accused can discharge the onus placed on him even from the materials brought on records by the complainant himself. Evidently in law he is entitled to do so.

43. In Goaplast (P) Ltd. v. Chico Ursula D'Souza and Another [(2003) 3 SCC 232], upon which reliance was placed by the learned counsel, this Court held that the presumption arising under Section 139 of the Act can be rebutted by adducing evidence and the burden of proof is on the person who want to rebut the presumption. The question which arose for consideration therein was as to whether closure of accounts or stoppage of payment is sufficient defence to escape from the penal liability under Section 138 of the Act. The answer to the question was rendered in the negative. Such a question does not arise in the instant case.

44. In Kundan Lal Rallaram v. Custodian, Evacuee Property, Bombay [AIR 1961 SC 1316], Subba Rao, J., as the learned Chief Justice then was, held that while considering the question as to whether burden of proof in terms of Section 118 had been discharged or not, relevant evidence cannot be permitted to be withheld. If a relevant evidence is withheld, the court may draw a presumption to the effect that if the same was produced might have gone unfavourable to the plaintiff. Such a presumption was itself held

to be sufficient to rebut the presumption arising under Section 118 of the Act stating:

"Briefly stated, the burden of proof may be shifted by presumptions of law or fact, and presumptions of law or presumptions of fact may be rebutted not only by direct or circumstantial evidence but also by presumptions of law or fact. We are not concerned here with irrebuttable presumptions of law."

Two adverse inferences in the instant case are liable to be drawn against the Second Respondent:

(i) He deliberately has not produced his books of accounts. (ii) He had not been maintaining the statutory books of accounts and other registers in terms of the byelaws of Cochin Stock Exchange.

Moreover, the onus on an accused is not as heavy as that of the prosecution. It may be compared with a defendant in a civil proceeding. In Harbhajan Singh v. State of Punjab and another [AIR 1966 SC 97], this Court while considering the nature and scope of onus of proof which the accused was required to discharge in seeking the protection of exception 9 to Section 499 of the Indian Penal Code stated the law as under:

".....In other words, the onus on an accused person may well be compared to the onus on a party in civil proceedings, and just as in civil proceedings the court trying an issue makes its decision by adopting the test of probabilities, so must a Criminal Court hold that the plea made by the accused is proved if a preponderance of probability is established by the evidence led by him..."

45. In V. D. Jhingan v. State of Uttar Pradesh, [AIR 1966 SC 1762], it was stated :

".....It is well established that where the burden of an issue lies upon the accused, he is

not required to discharge that burden by leading evidence to prove his case beyond a reasonable doubt....."

[See also State of Maharashtra v. Wasudeo Ramchandra Kaidalwar, AIR 1981 SC 1186]

46. *In Kali Ram v. State of Himachal Pradesh [(1973) 2 SCC 808], Khanna, J., speaking for the 3 Judge Bench, held :*

".....One of the cardinal principles which has always to be kept in view in our system of administration of justice for criminal cases is that a person arraigned as an accused is presumed to be innocent unless that presumption is rebutted by the prosecution by production of evidence as may show him to be guilty of the offence with which he is charged. The burden of proving the guilt of the accused is upon the prosecution and unless it relieves itself of that burden, the courts cannot record a finding of the guilt of the accused.

There are certain cases in which statutory presumptions arise regarding the guilt of the accused, but the burden even in those cases is upon the prosecution to prove the existence of facts which have to be present before the presumption can be drawn. Once those facts are shown by the prosecution to exist, the Court can raise the statutory presumption and it would, in such an event, be for the accused to rebut the presumption. The onus even in such cases upon the accused is not as heavy as is normally upon the prosecution to prove the guilt of the accused. If some material is brought on the record consistent with the innocence of the accused which may reasonably be true, even though it is not positively proved to be true, the accused would be entitled to acquittal."

47. *In The State through the Delhi Administration v. Sanjay Gandhi [AIR 1978 SC 961], it was stated:*

".....Indeed, proof of facts by preponderance of probabilities as in a civil case is not foreign to criminal jurisprudence because, in cases where the statute raises a presumption of guilt as, for example, the Prevention of Corruption Act, the accused is entitled to rebut that presumption by proving his defence by a balance of probabilities. He does not have to establish his case beyond a reasonable doubt. The same standard of proof as in a civil case applies to proof of incidental issues involved in a criminal trial like the cancellation of bail of an accused....."

The evidences adduced by the parties before the trial court lead to one conclusion that the Appellant had been able to discharge his initial burden. The burden thereafter shifted to the Second Respondent to prove his case. He failed to do so. The submission of the Second Respondent that the Appellant had not denied his entire responsibility and the dispute relating only to the quantum of debt cannot be accepted."

ઉપરોક્ત ચૂકાદાઓમાં નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા પ્રતિપાદિત કરાયેલ સિદ્ધાંત (ratio) ને રેકૉર્ડ ઉપરના પુરાવાના સંદર્ભમાં સમજીને પુરાવાઓ નું વિશ્લેષણ કરવો જરૂર છે, અને તેથી હવે કેસની હકિત તરફ ફરતા :

-:: મુદ્દા નં.૧ ::-

(૮) પુરાવાનું પૃથ્થકરણ, વિશ્લેષણની શરૂઆત કરીએ તે પહેલા પુરાવાના મૂલ્યાંકન અદાલતે કઈ બાબતોનું ધ્યાન રાખવું તેમજ કયા પાસાને નજરમાં રાખવા તે અંગે નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે પોતાના વિવિધ ચૂકાદાઓમાં પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંતો ધ્યાને લઈએ તો પ્રસ્તુત કેસના મૂલ્યાંકનમાં તે સિદ્ધાંતો મદદરૂપ થશે. નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે દિગંબર વૈષ્ણવ અને બીજા વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ છત્તીસગઢ, ૨૦૧૯(૦) એઆઈઆર (સુ.કો.) પેજ-૧૩૬૭ના ચૂકાદામાં પ્રસ્થાપિત કરેલ છે કે ક્રિમીનલ જ્યુરિસ્કુડન્સ પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંત મુજબ ફોજદારી કેસ સાબિત કરવાનો બોજો હરહંમેશ પ્રોસીક્યુશન

પર રહેલ છે. વધુમાં શંકાઓ ગમે તેટલી મજબૂત ઉભી થતી હોય તો પણ તે પુરાવાનું સ્થાન લઈ શકે નહીં અને અદાલત તેવી શંકાઓના આધારે કે શક્યતાઓના આધારે આરોપીને દોષીત માની શકે નહીં. વધુમાં નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે યોગેશસિંહ વિરુદ્ધ મહાવીરસિંગ, ૨૦૧૬ (૦)એઆઈઆર (સુ.કો.) પેજ-૫૧૬૦ ના કેસમાં પ્રસ્થાપિત કર્યા મુજબ પ્રોસીક્યુશને પોતાનો કેસ વ્યાજબી શંકારહિત સાબિત કરવાનો થાય છે. વધુમાં નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે શ્રીમતી સમીમ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ એનસીટી ટિલ્હી, કિમીનલ અપીલ નંબર-૫૬/૨૦૧૮ ના કેસમાં તારીખ ૧૯/૦૯/૨૦૧૮ ના રોજ આપેલ ચૂકાદામાં પ્રસ્થાપિત કર્યા મુજબ કિમીનલ ટ્રાયલ એ સત્યની શોધની પ્રક્રિયા છે અને આ પ્રક્રિયામાં અદાલતે એ જોવાનું રહે છે કે, કોઈ નિર્દોષ વ્યક્તિ ખોટી રીતે સજા ન પામે અને કોઈ દોષીત વ્યક્તિ છટકી ન જાય.

(૯) ફરિયાદી એ પોતાના કેસને સમર્થન આપવા માટે, ફરિયાદીએ પોતે જ સાક્ષી બોક્સમાં પ્રવેશવા માટે સોગંદનામા પર તેની સરતપાસ આંક-૨૩ થી પુરાવાનું સોગંદનામું રજુ કરેલ છે, તેને ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યું, જે PW.1 તરીકે તપાસવામાં આવેલ છે. ફરિયાદીએ તેમના સરતપાસના સોગંદનામામાં જણાવેલ છે કે, ફરિયાદી તથા આરોપી વચ્ચે સારા સંબંધ હોઈ, આરોપીને સ્ટેજ સંગીતના પ્રોગ્રામના આયોજન માટે નાણાંકીય જરૂરીયાત ઉભી થતાં ફરિયાદીએ કુલ રૂ.૨૨,૦૦,૦૦૦/- રોકડા આપેલ, જેના ચુકવણા પેટે આરોપીએ ફરિયાદીને તેમના સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, ભુજ બ્રાન્ચના પાંચ ચેક - અનુક્રમે (૧) ચેક નં.૪૬૩૦૬૨, તા. ૧-૧૨-૨૦૨૦, રૂ.૫,૦૦,૦૦૦/-, (૨) ચેક નં.૪૬૩૦૬૩, તા.૩-૧૨-૨૦૨૦, રૂ.૩,૫૦,૦૦૦/-, (૩) ચેક નં. ૭૩૯૭૮૯, તા.૫-૧૨-૨૦૨૦, રૂ.૪,૦૦,૦૦૦/-, (૪) ચેક નં. ૦૦૦૦૧૨, તા.૭-૧૨-૨૦૨૦, રૂ.૧,૫૦,૦૦૦/- તથા (૫) ચેક નં.૭૩૯૭૮૬, તા.૯-૧૨-૨૦૨૦, રૂ. ૫૦,૦૦૦/- એમ કુલ રૂ. ૧૪,૫૦,૦૦૦/- ના પાંચ ચેક લખી આપેલ. ફરિયાદીએ સદર ચેક પૈકી નં.૧, ૨, ૩, ૫ વાળા ચાર ચેક તા.૧૧-૧૨-૨૦૨૦ ના રોજ પોતાના સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, ભુજ બ્રાન્ચના ખાતામાં જમા કરાવેલ તથા નં. ૪ વાળો ચેક બેંક ઓફ બરોડામાં

તા.૧૧-૧૨-૨૦૨૦ ના રોજ જમા કરાવતા સદર પાંચ ચેક ફંડ ઈનસફીસિયન્ટના શેરાથી તારીખ ૧૧-૧૨-૨૦૨૦ ના રોજ પરત ફરેલ. જેથી ફરીયાદીએ આરોપીને તેમના વકીલશ્રી મારફતે તા. ૬/૧/૨૦૨૧ વાળી ડીમાન્ડ નોટીસ રજી.પો.એ.ડી.થી મોકલાવેલ, જે નોટીસ આરોપીને તા.૭/૧/૨૦૨૧ ના રોજ બજી ગયેલ હોવા છતાં કોઈ જવાબ આપેલ નથી કે લેણી રકમ ચુકવેલ નથી. આમ, આરોપીએ પોતાના ખાતામાં પુરતું ભંડોળ ન હોવા છતાં ઈશ્ટાપુર્વક તે ખાતાનો ચેક આપેલ હોઈ ફરીયાદી સાથે નેગો. ઈ. એક્ટની કલમ ૧૩૮ તથા ૧૪૨ અન્વયે તથા છેતરપીંડી કરેલ હોઈ, આ કામનાં આરોપીએ ઉક્ત ઉછીની લીધેલ રકમ ચુકવવામાં કસુર કરતા આ કામનાં આરોપીને નેગો.ઈ.એક્ટની કલમ ૧૩૮ તથા ૧૪૨ અન્વયે સજા કરી તથા ચેકમાંની બમણી રકમનો દંડ કરી તે રકમમાંથી ફરીયાદીની લેણી રકમ વસુલી આપવા નમ્ર અરજ કરેલ છે.

(૧૦) ફરીયાદીએ પોતાના કેસને સમર્થન માં અગાઉ ઉપર દર્શાવ્યા મુજબના દસ્તાવેજ પુરાવાઓ રજૂ કરેલ છે. ફરિયાદીએ તેના સોગંદનામાના પુરાવામાં હાથ ઉછીના નાણાંની ચૂકવણી રૂ.૧૪,૦,૦૦૦/- માટે આરોપી દ્વારા તેની જવાબદારીના નિકાલ માટે આપેલ ચેક બેલેન્સ ઈનસફીસિયન્ટ ના શેરા થી વગર સ્વિકારે પરત ફરેલ છે. ફરીયાદી એ આરોપીને કાનૂની ડિમાન્ડ નોટિસ આપેલ છે જેનું પાલન આરોપીએ કરેલ નથી.આ સંજોગોમાં, N.I. એક્ટની કલમ 138 હેઠળની કાનૂની જરૂરિયાતોનું પાલન થયું છે કે નહીં તે તપાસવા માટે ફરિયાદી દ્વારા આધાર તરીકે રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજોની ઝીણવટભરી તપાસ કરીએ. ફરીયાદી તરફે આંક-૧૨ થી ૧૬ સુધી તકરારી ચેક, આંક-૧૭ થી ૧૯ સુધી ચેક જમા કરાવ્યાની રસીદ, આંક-૨૦ થી ૨૪ સુધી ચેક રીટર્ન મેમો, આંક-૨૫ થી ફરીયાદીએ આપેલ ડીમાન્ડ નોટીસ, આંક-૨૬ થી નોટીસ રજી.એ.ડી.થી મોકલ્યાની પહોંચ, આંક-૨૭ થી નોટીસ પરત ફર્યાનું સીલબંધ કવર, આંક-૨૮ થી નોટીસ વ્હોટસએપ થી મોકલ્યાની પ્રીન્ટ રજુ રાખેલ છે. આ ફરિયાદ તારીખ ૧૬/૨/૨૦૨૧ ના રોજ દાખલ કરવામાં આવી હતી. ફરિયાદી દ્વારા આધાર તરીકે રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજોની ઝીણવટભરી તપાસ દર્શાવે છે કે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ

એક્ટની કલમ ૧૩૮ ની કાનૂની જરૂરિયાતોનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે અને આ ફરિયાદ સમયસર દાખલ કરવામાં આવી છે. ફરિયાદીએ પોતાને તપાસ કરીને અને દસ્તાવેજો રજૂ કરીને પોતાની પ્રારંભિક જવાબદારી નિભાવી છે. આમ, ફરિયાદી N.I. એક્ટની કલમ 139 સાથે વાંચેલી કલમ 118 હેઠળની કાનૂની ધારણાઓ પર આધાર રાખવા માટે હકદાર છે. કલમ 118 વંચાણો લેતા - Until the contrary is proved, the following presumptions shall be made: (a) of consideration; that every negotiable instrument was made or drawn for consideration, and that every such instrument, when it has been accepted, indorsed, negotiated or transferred, was accepted, indorsed, negotiated or transferred for consideration; તેમજ, નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની કલમ 139 **Presumption in favour of holder.**—It shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque of the nature referred to in section 138, for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability. ઉપરોક્ત કલમો નું સંયુક્ત વાંચન ચેક ધારકની તરફેણમાં એવી ધારણા ઊભી કરે છે કે તેને કોઈપણ દેવું અથવા અન્ય જવાબદારી સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે જવાબદારી ના ડિસ્ચાર્જ માટે ચેક મળ્યું છે. જેથી ફરિયાદી એ તકરારી ચેક નો એકઝિક્યુશન પુરવાર કરેલ છે .

(૧૦.૧) ઉપરાંત આરોપી એ તકરારી ચેક પરના પોતાના હસ્તાક્ષર સ્વીકાર્યા પરોક્ષ રીતે કરેલ છે. કોઈ પણ તબક્કે ચેકની ઉપર ની સહી અંગે કોઈ તકરાર લેવામાં આવેલ નથી, અને જો માત્ર દલીલના હેતુસર વિવાદ માન્યો પણ હોય, તો પણ ચેક ઉપર ની પોતાની સહી બેંક માં સ્પેસિફાઈડ નમૂના થી વિપરીત ની હોય અને તે સાબિત કરવા બેંક ના સબંધિત અધિકારી ને તપાસવામાં આવે તે માટે ટ્રાયલ કોર્ટ સમક્ષ કોઈ અરજી પણ રજૂ કરવામાં આવી નથી.

(૧૦.૨) એક વખત આ તથ્ય સ્વીકારવામાં આવે કે ચેક પરના દસ્તાક્ષર આરોપીના જ છે, ત્યારે નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટની કલમ 139 મુજબ કાયદેસર દેવું કે જવાબદારી અંગે અનુમાન (presumption) ઊભું થાય છે કે તે ચેક એવી કાનૂની રીતે વસૂલ કરી શકાય તેવી રકમ અથવા જવાબદારી માટે આપવામાં આવ્યો છે. નિશ્ચિતરૂપે, આ અનુમાન **rebuttable** છે, અને ત્યારબાદ તેનો સાબિતીની બોજો આરોપી પર ફેરે છે કે તે સંભાવીત (probable) બચાવ રજૂ કરીને આ અનુમાનને ખંડિત કરે.

(૧૦.૩) બીજી તરફ, “Presumption” (અનુમાન)નો શાબ્દિક અર્થ છે — “કોઈ વસ્તુને તપાસ અથવા પુરાવા વિના સાચી માનવી.” **Kumar Exports v. Sharma Exports**, (2009) 2 SCC 513 માં નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે “presumption” ને આ રીતે વ્યાખ્યાયિત કર્યું હતું કે — “એવા ઉપાય (devices) તરીકે, જેના દ્વારા અદાલતોને એ હક અને સત્તા મળે છે કે તેઓ કોઈ મુદ્દા પર નિર્ણય આપી શકે, ભલે પુરાવા ન હોય અથવા પુરતા ન હોય.”

(૧૦.૪) નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે **G. Vasu v. Syed Yaseen (supra)** ના કેસમાં સ્પષ્ટ કરી છે. “**Presumptions**” (અનુમાનો) બે પ્રકારના હોય છે — **Presumptions of fact** અને **Presumptions of law**. “Presumptions of fact are rebuttable by evidence to the contrary. Presumptions of law may be either irrebuttable (conclusive presumptions), so that no evidence to the contrary may be given or rebuttable. A rebuttable presumption of law is a legal rule to be applied by the Court in the absence of conflicting evidence”

(૧૦.૫) ઉપરોક્ત કેસની હકીકત, દસ્તાવેજી પુરાવા અને નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટના ચુકાદાઓના પ્રકાશમાં, હાલના કેસમાં ફરિયાદીએ નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ્સ એક્ટ, 1881 ની કલમ 138 હેઠળની તમામ કાનૂની જરૂરીયાતોનું પાલન કર્યું હોવાનું સ્પષ્ટ થાય છે. ફરિયાદીએ પોતાના

સોગંદનામા તથા દસ્તાવેજ પુરાવા દ્વારા ચેકની ઇસ્યૂઅન્સ, તેની રજૂઆત, વણચુકવ્યો ચેક પરત થવું, તથા કાયદેસરની નોટિસ આપવાની કાર્યવાહી તથા સમયમર્યાદામાં ફરિયાદ દાખલ કરવાનું પુરવાર કર્યું છે. આ રીતે, ફરિયાદી દ્વારા પોતાની પ્રારંભિક જવાબદારી નિભાવીને કલમ 139 સાથે વાંચેલી કલમ 118 હેઠળની કાનૂની ધારણા (presumption)નો લાભ મેળવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે. જેમ નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે *K. Bhaskaran*(સુપરા) કેસમાં સ્પષ્ટ કર્યું છે કે કલમ 138 નો ગુનો ત્યારે પૂર્ણ થાય છે જ્યારે ચેકની ઇસ્યૂઅન્સથી લઈને ચુકવણી ન થવાની પ્રક્રિયા સુધીની તમામ કાનૂની ઘટનાઓ જોડાઈને બને છે, તેવી જ રીતે વર્તમાન કેસમાં તે તમામ ઘટકો ની હાજરી ફરિયાદી દ્વારા સાબિત કરેલ છે. જેથી, ફરિયાદી દ્વારા રજૂ કરાયેલ પુરાવા અને કાનૂની સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતા સ્પષ્ટ થાય છે કે આરોપીએ ચેકની રકમ ચૂકવવામાં નિષ્ફળતા દર્શાવી છે, અને તેની વિરુદ્ધ કલમ 138 હેઠળનો ગુનો સાબિત થાય છે. આથી **મુદ્દા નં. ૧** નો જવાબ **હકારમાં** ઠરાવવામાં આવે છે.

-:: મુદ્દા નંબર ૨ ::-

(૧૧) હવે જ્યારે ફરિયાદી પક્ષ દ્વારા ચેકનું એકઝિક્યુશન પુરવાર કરેલ છે ત્યારે પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે, શું આરોપી સાબિત કરે છે કે, ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ ની કલમ 139 ના અનુમાનો રીબર્ટ કરી આરોપીએ તેનો સાબિતી બોજો ઉતારી દીધેલ છે ?

(૧૧.૧) ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટ ની કલમ 139 ના અનુમાનને નકારવા અને તેનાથી વિપરીત સાબિત કરવા માટે, આરોપીને સંભવિત બચાવ લેવાની છૂટછાટ છે, જેમાં કાયદાકીય રીતે અમલી બનેલી દેવું અથવા જવાબદારીના અસ્તિત્વને પડકારી શકાય છે. કલમ 139 માં "જ્યાં સુધી વિપરીત સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી" એ શબ્દોનો અર્થ એ નથી કે આરોપીએ અચૂકપણે નકારાત્મક સાબિત કરવું જ જોઈએ કે ચેક કોઈપણ દેવું/જવાબદારી ચૂકવવા માટે આપવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ આરોપી પાસે

કોર્ટને રજૂઆત કરવાનો વિકલ્પ છે કે તે ચેક કાયદેસરના દેવું/જવાબદારીની ગેરહાજરી કે અસ્તિત્વમાં નથી ની સંભવિત કેસની પરિસ્થિતિઓ હેઠળ એક સમજદાર માણસ ની જેમ વિચારી માનવામાં આવે. તે રીતે કોર્ટ કાર્ય કરવું જોઈએ. આમ, આરોપી પાસે બે વિકલ્પો રહેલ છે.

(૧૧.૨) પહેલો વિકલ્પ એટલે એ સાબિત કરવું કે દેવું/જવાબદારી અસ્તિત્વમાં નથી – બચાવ પુરાવા રજૂ કરવા અને નિશ્ચિતપણે સાબિત કરવું કે ચેક દેવું/જવાબદારી ચૂકવવા માટે આપવામાં આવ્યો ન હતો.

(૧૧.૩) બીજો વિકલ્પ કેસની ચોક્કસ પરિસ્થિતિઓનો સંદર્ભ લઈને સંભાવનાની વધુતા દ્વારા દેવું/જવાબદારીની ગેરહાજરી સાબિત કરવી છે. જે દર્શાવવા માટે આરોપી મૂળ ફરિયાદમાં ફરિયાદીનું વર્જન, કાયદાકીય/ડિમાન્ડ નોટિસ ની હકીકતો, ટ્રાયલમાં ફરિયાદીનો કેસ, તેમજ ડિમાન્ડ નોટિસ ના જવાબ માં તમેજ આરોપીના સી.આર.પી.સી. કલમ – ૩૧૩ ના નિવેદનમાં, તેમજ દલીલો માં ચેક કયાં પરિસ્થિતિઓ હેઠળ ઇસ્યુ કરવામાં આવ્યો હતો તે અંગે આરોપી બધા જ સંભાવના ઉપરથી ચેક કોઈ દેવું/જવાબદારી માટે ઇસ્યુ કરવા માં આવેલ નથી તેવું પ્રીપોન્ડરેન્સ ઓફ પ્રોબેબીલીટી જેટલું દર્શાવી શકે છે.

(૧૧.૪) આરોપીને પોતાનો બચાવ રજૂ કરવાની સૌપ્રથમ તક ડિમાન્ડ નોટીશના જવાબ રજૂ કરી કરવાની હોય છે. હાલના કેસમાં આરોપી દવારા ડિમાન્ડ નોટીસનો કોઈ જવાબ રજૂ રાખેલ નથી.

(૧૧.૫) ત્યારબાદ આરોપીના વિ.વ.શ્રી દ્વારા ફરિયાદીની ઉલટ તપાસ કરવામાં આવેલ છે, જેમાં તેઓએ જણાવેલ છે કે “હું છેલ્લા એક વર્ષથી ફાર્મા કંપનીમા કોન્ટેક્ટ બેઝ પર એમ.આર તરીકે નોકરી કરુ છુ અને હાલમાં મારો ફિક્સ પગાર રૂપિયા ૨૫,૦૦૦/- છે.આ પહેલા હું યશ ફાર્મા કંપનીમા સને – ૨૦૦૮ થી હતો અને તે કંપનીમા પગાર મારો રૂપિયા છેલ્લે ૩૫, ૦૦૦/- હતો. અને બેઝીક પગાર આશરે ૨૪,૦૦૦ જેટલો હતો. સને – ૨૦૨૧ મા મારો પગાર કેટલો હતો તે મને હાલ યાદ નથી. મારા પરીવાર મા અમો ત્રણ જણા હું, મારી વાઈફ અને મારો દિકરો છે અને મારો માસીક ખર્ચ આશરે ૧૮,૦૦૦/- જેટલો હશે. હાલ મા મારા દિકરા સીવીલ એન્જીનીયર નો કોર્સ ૩ વર્ષ ડિપ્લોમા અને ૩ વર્ષ ડિગ્રી કોર્સ કરેલ છે. આખા

ડિગી કોર્ષ દરમ્યાન મારા દિકરાનો અભ્યાસનો કુલ ખર્ચ આશરે દોઢ થી પોણા બે લાખ જેટલો થયો હશે. એ વાત ખરી છે કે, મારા અને આરોપીના ઘર જેવા સંબંધ હતા અને આરોપી મારા ઘરે અવર નવર આવજાવ કરતા હતા. એ વાત ખરી છે કે, મારા પત્નીને આરોપીએ ધર્મ ના બહેન બનાવેલ હતા. એ વાત ખરી છે કે, આરોપીને આપેલ કહેવાતી રકમ ક્યારે આપી અને ક્યાંથી વ્યવસ્થા કરી ને આપેલ તે મારી નોટીશમાં ફરીયાદમાં તથા પુરાવાના સોગંદનામાં મા જણાવેલ નથી.મે આરોપીને રૂપીયા ક્યારે આપેલા તે હું ચોકક્સ કહુ શકુ નહીં. એ વાત ખરી છે કે, ક્યા મહીને અને ક્યા વર્ષે રકમ આપેલ તે પણ હું કહી શકુ નહીં. એ વાત ખરી છે કે, આરોપીને કહેવાતી રકમ મે આરોપીને સ્ટેજ પોગામ માટે જરૂર હોય તેથી આપેલ છે તેવી હકીકત જણાવેલ છે પરંતુ સ્ટેજ પ્રોગ્રામ ક્યાં અને ક્યારે કરવાના હતા અને પ્રોગ્રામ થયો કે નહીં તેવી કોઈપણ હકીકત મારી નોટીશમાં, ફરીયાદમાં તથા પુરાવાના સોગંદનામાં મા જાપાવેલ નથી.એ વાત ખરી નથી કે, ફરીયાદ ઉભી કરવા માટે ખોટું ગાઉન્ડ ઉભું કરેલ હોય તેથી મે જણાવેલ નથી.એ વાત ખરી છે કે, ચંદેશભાઈ, દિપકભાઈ અને મારો કેસ સંલગ્ન છે. સાહેદ જણાવે છે કે, બધાના ચેક બાઉન્સ થઈ ગયેલા હતા. એ વાત ખરી નથી કે, કહેવાતી માતબાર રકમ રૂપીયા ૧૪,૫૦,૦૦૦/- મારી પાસે હતા નહીં. સાહેદ સ્વૈચ્છાએ જણાવે છે કે, મે બાવીસ લાખ રૂપીયા મે આરોપીને આપેલ હતા પણ આરોપી એ મને ૧૪,૫૦,૦૦૦/- નો ચેકો આપેલ હતા.

પ્રશ્ન:- આરોપીને કહેવાતી રકમ બાવીસ લાખ રૂપીયા આપેલ તેવા આધારો તમારી પાસે છે?

જવાબ:- હા મારી પાસે આધાર છે. હું રીટર્ન પણ ભરુ છું અને જે બેંક માંથી ઉપાડેલ હતા તેની એન્ટી પણ મારી પાસે છે.

હું રીટર્ન આશરે ૧૩ થી ૧૪ વર્ષથી રેગ્યુલર ભરુ છું. મારા રીટર્નમાં આવક જાવકની તમામ વીગતો દર્શાવેલી હોય છે. એ વાત ખરી છે કે, જે રકમ આરોપીને આપેલ તે રકમ રીટર્ન મા બતાવેલ નથી. એ વાત ખરી નથી કે, એટલા માટે નથી બતાવેલી કારણકે મે આવી કોઈ રકમ આરોપીને આપેલ નથી.એ વાત ખરી નથી કે, કાયદેસર ના તમામ વ્યવહાર આવક જાવક રીટર્નમાં બતાવાની હોય છે.એ વાત ખરી છે કે, મે મારી ફરીયાદ, પુરાવાના

સોગંદનામા મા અલગ અલગ હાથ ઉછીના ટોટલ રોકડ રકમ બાવીસ લાખ આપેલા તેવું જણાવેલ છે પરંતુ કચારે અને કેટલા આપેલા તેવી કોઈ વીગત જણાવેલ નથી. એ વાત ખરી નથી કે, મે રૂપિયા આપેલા નથી તેથી જણાવેલ નથી. એ વાત ખરી નથી કે, આ વાદવાળો ચેક આરોપીએ મને જાતે લખીને આપેલ નથી કે ચેકની તમામ વીગતો આરોપી એ ભરીને આપેલ નથી. મને આંક - ૧૨ તથા આંક - ૧૩ અને આંક - ૧૫ વાળો વાદગ્રસ્ત ચેક બતાવી પુછવામા આવે છે કે નામ અને તારીખ અને રકમ અલગ અલગ બોલપેન થી લખેલા છે કે કેમ તે હું કહી શકું નહીં. એ વાત ખરી નથી કે, વાદગ્રસ્ત ચેક મારા ઘરે પડેલ હતા અને તેનો દુરપયોગ કરેલ છે. એ વાત ખરી છે કે આરોપીને મેં રૂપિયા આપેલ તેના કોઈ લખાણ કે દસ્તાવેજ મારી પાસે નથી”

(૧૨) આરોપી ગુલાબસીંહ ખેંગારજી જાડેજાએ આંક-૫૯ થી તેમની સોગંદ પરની જુબાનીમાં જણાવેલ છે કે “હું નિવૃત્ત છું. હું ફરીયાદીને ૧૫ વર્ષથી ઓળખું છું. હું અને ફરીયાદી સંગીતના શોખીન હોઈ નીજ-આનંદ માટે બેસતા હતા જેથી ઓળખું છું. હું ૨૦૨૦ ના આઠમાં મહીનામાં નિવૃત્ત થવાનો હતો તે દરમિયાન અમારે ફરીયાદી તથા તેમની ફેમીલી સાથે ગાઢ સંબંધ હતો અને ફરીયાદીના પત્નિને અમોએ ધર્મના બહેન બનાવેલ હતા અને મોટા ભાગે હું તથા ફરીયાદી તથા તેમના નાના ભાઈ ચંદ્રેશભાઈ દવે તથા રાવલભાઈ સાથે મળી અતુલભાઈના ઘરે દર રવિવારે સંગીતની બેઠકો કરતા અને સંગીતનો પ્રોગ્રામ પુરો થાય પછી ભુજની કોઈ પણ સારી હોટેલમાં જમવા જતા. આ અમો ૨૦૧૫ થી કરતા હતા. બાદ, મે વાત કરેલી કે, નિવૃત્તિમાં તથા પ્રોવીડન્ડ ફંડના રૂ.૩૫,૦૦,૦૦૦/-આવવાના છે આની જાણ તમામને હતી અને મોટા ભાગે હું અતુલભાઈના ઘરે જ રહેતો હતો. તેમજ મારી સહી કરેલી ચેકબુકો અતુલભાઈના ઘરે પડી રહેતી હતી. બાદ મારી નિવૃત્તિ પછી મે અતુલભાઈને કહેલ કે, આપના ઘરે જે મારી ચેકબુક પડેલ છે તેમા ૧૨, ૧૩ માં મારી સહી છે તે મને પરત આપો તો તેમણે મને બહાનું બતાવેલ કે, કચાક મુકાય ગઈ છે મળશે એટલે આપીશ. ત્યારબાદ, મને ૧૩૮ મુજબની ત્રણ અલગ-અલગ નોટીસો મને વોટસઅપ દવારા

મળેલ જેમાં એકમાં રૂ.૧,૫૦,૦૦૦/- બીજામાં રૂ. ૩,૨૫,૦૦૦/- ત્રીજામાં આશરે રૂ.૧૪,૫૦,૦૦૦/-લખેલ હતા. આ નોટીસ મળ્યા બાદ નામ. કોર્ટ તરફથી મને સમન્સ ઈશ્યુ થતાં હું કોર્ટમાં હાજર રહેલ અને સમગ્ર કેસ નામ. કોર્ટમાં ચાલી જતાં જે તે સમયે મને એક-એક વર્ષની સજા કરવામાં આવેલ હતી. જે સજા સામે મે અપિલ કરેલ છે. મારૂ આખું પેન્સન અતુલભાઈ દવે, ચંદ્રેશભાઈ દવે અને રાવલભાઈ મારા ચેકનો દુર-ઉપયોગ કરી મારી પેન્સન લઈ લેવાની કોશીશ કરેલ અને મારી વિરૂધ્ધ હાલના ખોટા કેસો કરેલ છે. ફરીયાદ વાળા એકમાં જણાવેલ એકની રકમ ફરીયાદી આપી શકે તેવી કેપીસીટી નથી. ઘણી વખત હું ફરીયાદીને મદદ કરતો હતો. ”

ફરીયાદીના વિ.વ.શ્રી ધ્વારા કરવામાં આવેલ ઉલટ તપાસમાં આરોપી જણાવે છે કે “એ વાત ખરી છે કે, મે પોલીસ ખાતામાં ૩૭ વર્ષ સુધી ફરજ બજાવેલ છે અને કોર્ટમાં જુબાની આપેલ છે અને તપાસ પણ કરેલ છે. એ વાત ખરી છે કે. કિમીનલ કાયદાનું મને જ્ઞાન છે. મને તકરારી એક બતાવવામાં આવે છે તે જોઈને હું કહું છું કે, એક મારા ખાતાનો છે અને તેમા મારી સહી છે. એ વાત ખરી છે કે. આંક ૩૨, તા.૦૪/૦૧/૨૦૨૨ ના રોજ આપેલ પુરશીશમાં મારી સહી છે અને મારા હસ્તાક્ષરમાં લખેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, આંક ૩૪, તા.૧૬/૦૭/૨૦૨૨ ના રોજ આપેલ પુરશીશમાં મારી સહી છે અને મારા હસ્તાક્ષરમાં લખેલ છે. એ વાત ખરી છે કે, મે ડીમાન્ડ નોટીસનો કોઈ જવાબ આપેલ નથી. એ વાત ખરી નથી કે, વ્યવહાર સાચો હોઈ જવાબ આપેલ નથી. એ વાત ખરી છે કે, સહી કરેલા એકો જો કોઈ જગ્યાએ રહી જાય તો તેની જાણવા જોગ પો. સ્ટે. માં કરવાની હોઈ છે. એ વાત ખરી નથી કે, એકના દુર-ઉપયોગની ફરીયાદ પો. સ્ટે. માં થઈ શકે છે. એ વાત ખરી છે કે, હાલનાં એક બાબતે મે કોઈ જાણવા-જોગ કે પોલીસ ફરીયાદ પો. સ્ટે. માં કરેલ નથી. એ વાત ખરી છે કે, દિપકભાઈ રાવલ બેંકના કર્મચારી છે. એ વાત ખરી છે કે, અતુલભાઈ અને ચંદ્રેશભાઈ નાઓ એમ.આર. છે. એ વાત ખરી નથી કે, મે સરતપાસમાં આક્ષેપો કરેલ છે. એ વાત ખરી નથી કે, એટલા માટે આક્ષેપો કરેલ છે કે, ફરીયાદીને એકની રકમ આપવી ન પડે અને ફરીયાદીને કોર્ટમાં સજા ન થાય તે માટે જણાવેલ છે. એ વાત ખરી નથી કે, મે જે સરતપાસમાં જણાવેલ આક્ષેપો પ્રથમવાર જણાવેલ

છે. એ વાત ખરી છે કે, હું જયુડી. કસ્ટડીમાં રહેલ છું. એ વાત ખરી છે કે, એન.આઈ. એક્ટની કલમ-૧૩૮ ના કેસમાં કસ્ટડીમાં ગયેલો. એ વાત ખરી નથી કે, માણસોને ખોટા ચેક આપવાનો મારો ધંધો છે. એ વાત ખરી નથી કે, સોગંદ ઉપર ખોટી જુવાની આપું છું.”

(૧૩) ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ 118 અને 139 ના અનુમાનો વિરુદ્ધનું સાબિત કરવા માટે આરોપી દ્વારા બચાવ લેવા માં આવેલ છે, કે ફરિયાદી એ તેની પાસે રહેલ ચેક નો દુરુપયોગ કરેલ છે. આ સંદર્ભે ચર્ચા કરવામાં આવે તો, રેકર્ડ પરનો તમામ પુરાવાનું મુલ્યાંકન કરતા અને ખાસ કરીને આ કામે સવાલવાળા ચેકમાં આરોપીની સહી હોવાની હકીકત અંગે તકરાર લેવામાં આવેલ નથી. વધુમાં, આરોપી દ્વારા તેઓના વિશેષ જવાબમાં ચેકનો ફરીયાદીએ દુરુપયોગ કરવામાં આવેલ હોવાનું જણાવેલ છે. આ તબક્કે નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા હાલના કેસમાં આરોપી દ્વારા કોરા ચેક અંગે જે તકરાર ઉઠાવવામાં આવેલ છે તેવી જ તકરાર ઉઠાવવામાં આવેલ હતી, જે ગ્રાહ્ય રાખવામાં આવેલ નહિ. આ ચુકાદો લક્ષ્મી લેતાં, કોરા ચેક' અંગે ધી નેગોશિયેબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટના કાયદાની કલમ-૨૦, ૮૭ અને ૧૩૬ ની વિંગતવારની છણાવટ કરવામા આવેલ છે તેમજ નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે ના **Oriental Bank of Commerce versus Prabodh Kumar Tewari 2022 LiveLaw (SC) 714** ના ચુકાદા માં ઠરાવેલ છે કે:

14. In Bir Singh v. Mukesh Kumar (2019) 4 SCC 197, after discussing the settled line of precedent of this Court on this issue, a two-Judge Bench held:

33. A meaningful reading of the provisions of the Negotiable Instruments Act including, in particular, Sections 20, 87 and 139, makes it amply clear that a person who signs a cheque and makes it over to the payee remains liable unless he adduces evidence to rebut the presumption that the cheque had been issued for payment of a debt or in discharge of a liability. It is immaterial that the cheque may have been filled in by any person other than the drawer, if the cheque is duly signed by the drawer. If the cheque

is otherwise valid, the penal provisions of Section 138 would be attracted.

34. If a signed blank cheque is voluntarily presented to a payee, towards some payment, the payee may fill up the amount and other particulars. This in itself would not invalidate the cheque. The onus would still be on the accused to prove that the cheque was not in discharge of a debt or liability by adducing evidence. [...]

36. Even a blank cheque leaf, voluntarily signed and handed over by the accused, which is towards some payment, would attract presumption under Section 139 of the Negotiable Instruments Act, in the absence of any cogent evidence to show that the cheque was not issued in discharge of a debt. (emphasis supplied) The above view was recently reiterated by a **three-Judge Bench of this Court in Kalamani Tex v. P. Balasubramanian. (2021) 5 SCC 283.**

આમ, આ કેસમાં પણ સદરહુ સવાલવાળા ચેકોમાં આરોપીની સહી હોવા બાબતે, આરોપી પક્ષે તકરાર લેવામાં આવેલ નથી, અને માત્ર મોઘમ આક્ષેપો કરવામાં આવેલ છે. આરોપી દ્વારા નોટીસનો જવાબ આપેલ નથી. ફરીયાદ ધ્યાને લેતાં આરોપી નિવૃત્ત કર્મચારી છે. જેથી તેને ચેકના દુરુપયોગ સંબંધે શું કાર્યવાહી કરવાની હોય તે બાબતની ચોક્કસ માહિતી હોય, તેમ છતાં ફરીયાદી સામે આરોપીએ ફરીયાદી સામે કોઈ કાર્યવાહી કરેલ હોય તેવી પણ કોઈ હકિકત રેકૉર્ડ પર જણાતી નથી. આરોપીની આ દલીલ ગ્રાહ્ય રાખવા પાત્ર જણાતી નથી. વધુમાં આરોપી દ્વારા નોટીસનો જવાબ આપેલ નથી. જે સૌ પ્રથમ બચાવ ની તક નોટીસના જવાબમાં રજુ કરવાની હોય છે, ત્યારબાદ ફરીયાદપક્ષ તરફે તે અંગેના પુરાવા રજુ રાખવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે, જે હાલના કેસમાં નોટીસનો જવાબ આપેલ ન હોય સંપૂર્ણ પુરાવો આરોપીએ રજુ કરી પુરવાર કરવાનું રહે છે, જે આરોપી તરફે એવો કોઈ પુરાવો આપેલ નથી કે આરોપીનો ચેક ફરીયાદી પાસે રહેલ છે. જેથી આરોપી દ્વારા હાલની ફરીયાદ સંબંધે ચેક નો દુરુપયોગ કરેલ હોવાનો બચાવ માટે કોઈ પુરાવો રજુ રાખેલ નથી. તે સંજોગોમાં ઉપરોક્ત ચુકાદામાં પ્રતિપાદિત કરેલ સિદ્ધાંત ધ્યાને લેતાં, કોરા ચેક અંગે જે તકરાર લેવામાં આવેલ છે તે ગ્રાહ્ય રાખવાપાત્ર નથી.

(૧૪) આરોપી તરફે બચાવ લેવામા આવેલ છે કે, ફરિયાદીની આરોપીને રૂપિયા આપવાની ફાયનાન્સીયલ કેપેસિટી નથી જે ઉલટ તપાસમાં થી ફલિત થાય છે જેથી પણ આરોપીનો બચાવ સાબિત કરેલ હોય જે નેગોસિબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટના અનુમાનોનું ખંડન કરેલ ગણાય. જે બચાવ ધ્યાને લેતા આરોપી તરફે આપવામાં આવેલ નોટિસ જોતા નોટિસ માં આરોપી દ્વારા આવો બચાવ લીધેલ નથી જેથી આરોપી આ બચાવ કેસ ની ઈન્સફી કાર્યવાહી દરમિયાન લઈ શેકે નહિ જે નામદાર અદાલત એ **TEDHI SINGH ..APPELLANT VERSUS NARAYAN DASS MAHANT ..RESPONDENT 2022(0)AIJEEL-SC 68544** ના ચુકાદામાં para -9 વંચાણે લેતા.

para -9 ::

The Trial Court and the First Appellate Court have noted that in the case under Section 138 of the N. I. Act the complainant need not show in the first instance that he had the capacity. The proceedings under Section 138 of the N. I. Act is not a civil suit. At the time, when the complainant gives his evidence, unless a case is set up in the reply notice to the statutory notice sent, that the complainant did not have the wherewithal, it cannot be expected of the complainant to initially lead evidence to show that he had the financial capacity. To that extent the Courts in our view were right in holding on those lines. However, the accused has the right to demonstrate that the complainant in a particular case did not have the capacity and therefore, the case of the accused is acceptable which he can do by producing independent materials, namely, by examining his witnesses and producing documents. It is also open to him to establish the very same aspect by pointing to the materials produced by the complainant himself. He can further, more importantly, achieve this result through the cross examination of the witnesses of the complainant. Ultimately, it becomes the duty of the Courts to consider carefully and appreciate the totality of the evidence and then come to a conclusion whether in the given case, the accused has shown that the case of the complainant is in peril for the reason that the accused has established a probable defence.

(emphasis supplied)

હાથ ઉપરના કેસમાં આરોપીએ ફક્ત ઉલટ તપાસમાં આરોપી રૂપિયા આપવા સક્ષમ નથી તેવો બચાવ લીધેલ છે અને તે બચાવ સંદર્ભે કોઈ

ડોક્યુમેન્ટરી એવિડન્સ આપેલ નથી અને સ્વતંત્ર રીતે સદર બચાવને સાબિત કરેલ નથી. જેથી આરોપીનો આ બચાવ માનવા યોગ્ય જણાતો નથી.

(૧૫) ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ 118 અને 139 ના અનુમાનો વિરુદ્ધનું સાબિત કરવા માટે આરોપી દ્વારા ફરીયાદીની ઉલટતપાસ ધ્યાને લેતા આરોપીને ફળદાયી કોઈ હકીકત કઢાવી શકેલ નથી. માત્ર ડીનાઈલ લેવાથી કેસ પુરવાર થતો નથી કે જેથી ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ ૧૩૯ ના અનુમાનો વિરુદ્ધનું સાબિત થાય. જેથી આ તબક્કે પણ સાબિતીનો બોજો આરોપી ઉપર જ છે અને ફરીયાદી ઉપર જતો નથી. **Anss Rajashekar v. Augustus Jeba Ananth, (2020) 15 SCC 348** નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે એ ત્રણ જજો ના ચુકાદા ઉપર આદર રાખે છે જે ચુકાદો ધ્યાને લેતા **Rangappa v. Sri Mohan (2010) 11 SCC 441** on the presumption under Section 139 of the NI Act. The court held:

“12. Section 139 of the Act mandates that it shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received it, in discharge, in whole or in part, of a debt, or liability. The expression “unless the contrary is proved” indicates that the presumption under Section 139 of the Act is rebuttable. Terming this as an example of a “reverse onus clause” the three-Judge Bench of this Court in Rangappa held that in determining whether the presumption has been rebutted, the test of proportionality must guide the determination. The standard of proof for rebuttal of the presumption under Section 139 of the Act is guided by a preponderance of probabilities. This Court held thus:

*“28. In the absence of compelling justifications, reverse onus clauses usually impose an evidentiary burden and not a persuasive burden. Keeping this in view, **it is a settled position that when an accused has to rebut the presumption under***

Section 139, the standard of proof for doing so is that of "preponderance of probabilities". Therefore, if the accused is able to raise a probable defence which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. As clarified in the citations, the accused can rely on the materials submitted by the complainant in order to raise such a defence and it is conceivable that in some cases the accused may not need to adduce evidence of his/her own." (emphasis supplied)

(૧૬) આમ, આરોપી એ ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ ૧૩૯ ના અનુમાનો વિરુદ્ધનું સાબિત કરવા નિષ્ફળ ગયેલ છે અને આરોપી એવો સંભવિત બચાવ રજૂ કરવામાં સક્ષમ હોય જે કાયદાકીય રીતે વસૂલ કરી શકાય તેવા દેવા કે જવાબદારીના અસ્તિત્વ વિશે શંકા ઊભી કરવા માં પણ નિષ્ફળ ગયેલ છે, જેથી આરોપી એ અનુમાનો ને રીબર્ટ કરી પુરાવા નો બોજો ફરિયાદ પક્ષ ઉપર ખસેડવામાં નિષ્ફળ ગયેલ હોય, જેથી મુદ્દા નં.૨ નો જવાબ નકારમાં આપવામાં આવે છે.

-:: મુદ્દા નં.૩, ૪::-

(૧૭) મુદ્દા નં.૨ નો જવાબ નકારમાં ઠરાવવામાં આવેલ હોય, મુદ્દા નં.૩,૪ ની ચર્ચા કરવા ની જરૂરીયાત ઊભી થતી નથી. જ્યારે આ કામે હાલના આરોપી દ્વારા ફરીયાદીને આ કામનો ચેક કાયદેસરના દેવા/જવાબદારી પેટે આપેલ હોવા સામે બચાવ સાબિત કરી શકેલ નથી અને મુદ્દા નં.૧ અને ૨ ની ચર્ચા કર્યા મુજબ આરોપીએ ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ ૧૩૯ ના ગુન્હા માટે તકસીરવાન ઠરાવવામાં આવે છે. જે મુદ્દા નં.૪ માટેના હુકમ કરતા પહેલા ઉપર જણાવ્યા મુજબના કારણોને ધ્યાનમાં રાખીને, ફરિયાદીએ આરોપીના ગુનાહને સાબિત કરેલ છે જે ધી નેગોશીએબલ ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ 138 હેઠળ સજાપાત્ર છે. માનનીય સુપ્રીમ કોર્ટેનો Mohammad Ali Versus Sharanappa,

2025 (0) AIJEL-SC 75727 ના કેસમાં, માં નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટે ઠરાવેલ છે કે :

“11. In this context, we would refer to the judgment of this Court in R. Vijayan vs. Baby, (2012) 1 SCC 260 in which Section 357 of the Code of Criminal Procedure, 1973 (for short, CrPC) has been interpreted wherein it has been observed that Section 138 of the Act authorises the learned Magistrate to impose by way of fine an amount which may extend to twice the amount of cheque, with or without imprisonment. In all such cases, where there is a conviction, there should be a consequential levy of fine of an amount sufficient to cover the cheque amount. There could also be interest on the cheque amount, followed by award of such amount as compensation from the fine amount.”

(૧૮) આમ, સદર કેસ માં ચેક આપવાની તારીખ અને ઇન્સાફી કાર્યવાહીની લંબાઈને ધ્યાનમાં રાખીને, ચેક રકમ પર વાજબી વ્યાજ સાથે ખર્ચ ચૂકવવા જરૂરી છે. જેથી, ટ્રાન્ઝેક્શન થયેલા સમય અને જોગવાઈના મુખ્ય હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને, આ કોર્ટ એમ માને છે કે, સજાત્મક સજા ફરમાવવાની સાથે, જો દંડની સજા ફરમાવવામાં આવે અને ફરિયાદીને તેના નાણાકીય નુકસાન માટે વળતર આપવાનો આદેશ આપવામાં આવે, તો ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડની કલમ 357 હેઠળ વળતર આપીને ન્યાયના હેતુઓ પૂર્ણ થશે. જે વળતર ની રકમ વિવાદિત ચેક હેઠળ આવરી લેવાયેલી રકમ, ચેકની તારીખ, વ્યાજ, ઇન્સાફી કાર્યવાહી નો સમય વગેરે તમામ પાસાઓને ધ્યાનમાં રાખીને, દંડ ફરમાવવો વાજબી અને યોગ્ય છે, જેમાં દંડ ની રકમમાં વ્યાજ અને ખર્ચનો સમાવેશ થાય છે, જે દંડ ની રકમ વળતર તરીકે ફરિયાદીને ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડની કલમ 357 હેઠળ આપવો યોગ્ય જણાતું હોય નીચે મુજબનો હુકમ કરવામાં આવે છે :

- :: હુકમ :: -

(૧) ક્રિમીનલ પ્રોસીજર કોડની કલમ ૨૫૫ (૨) અન્વયે આ કામના આરોપી ગુલાબસિંહ ખેંગારજી જાડેજા, રહે- ફ્લેટ નંબર ૭૦, બ્લોક નંબર બી-૯, સરકારી વસાહત, હરીઓમ ચબુતરાની પાસેની શેરી, હરિપર રોડ, જે.આઈ.સી. પોલીસ ક્વાર્ટર, ભુજ- કચ્છ નાઓને ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ ૧૩૮ સાથે વાંચતા કલમ- ૧૪ મુજબના શિક્ષાપાત્ર ગુન્હા સબબ તકસીરવાન ઠરાવવામાં આવે છે અને આરોપીને ૧ (વર્ષ) ની સાદી કેદની સજા ભોગવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

(૨) વિશેષમાં આરોપીએ ફરીયાદીને ક્રિમીનલ પ્રોસીજર કોડની કલમ-૩૫૭ ના પ્રબંધો મુજબ રૂ.૨૧,૭૫,૦૦૦/- (રૂ. ૧૪,૫૦,૦૦૦/- ચેકની કુલ રકમ + રૂ.૭,૨૫,૦૦૦/- વળતર પેટેના) હુકમની તારીખથી છ માસમાં વળતર પેટે ચુકવી આપવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે. જો આરોપી વળતર પેટેની રકમ ચુકવવામાં નિષ્ફળ જાય તો વધુ ૨ (બે) માસ લેખેની સાદી કેદની સજા કરવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

(૩) ક્રિમીનલ પ્રોસીજર કોડ કલમ ૩૬૩ અન્વયે સદર ચુકાદાની એક નકલ આરોપીને વિનામુલ્યે પુરી પાડવી. આરોપીના જામીનખત રદ્દ ગણવા.

હુકમ આજરોજ ખુદી અદાલતમાં વાંચી, સંભળાવીને જાહેર કર્યો.

તા.૪/૮/૨૦૨૬
સ્થળ : ભુજ-કચ્છ

(એમ. એમ. કુરેશી)
ચીફ જ્યુડીશીયલ મેજિસ્ટ્રેટ,
ભુજ-કચ્છ.
GJ01472